

A KULTURÁLIS ÉLET KÖZTEHERVISELÉSÉNEK KLEBELSBERGI MODELLJE

A rendszerváltást követő években felbátorodó kutatók zöme *Klebelsberg Kuno* kultuszminiszterségének időszakát – az 1920-as éveket – a hazai kulturális élet „reneszanszának”, személyét a korszak „Medicijének”, vagy/és a „kultúra Széchenyijének” tartja. A miniszter kultúrpolitikájával foglalkozó publikációk túlnyomó többsége szívesen alkalmazza a „mennyiségi szemléletű” megközelítést. Talán éppen ezért alig esik szó arról, hogy a kulturális élet különféle ágazataiban Klebelsberg milyen módon (módszerekkel) volt képes nagyszabású terveit, részben vagy egészben megvalósítani. Kevésbé feltárt, hogy miként tudott közvetlenül és közvetett módon/úton jelentős összegeket megszerezni a kultúra fejlesztése-építése érdekében. Elsikkadni látszik *szerepfelfogásának bemutatása, mely szerint a minisztériumi munkavégzés szolgálat, a miniszter pedig olyan „szolga”, akinek kötelessége a kulturális élethez szükséges anyagiak előteremtése és biztosítása. Szavaival: „A miniszteri munka az, hogy meggyőzzem a magyar közönséget arról, hogy ezekre az összegekre szükség van, a pénzügyminisztériumban nyomatékkel képviseljem ezeknek az összegeknek rendelkezésre bocsátását, a parlamentben pedig kieszközöljem a hitelek megszavazását”.*¹

A modell fontosabb alkotóelemeiről

A magyar társadalom anyagi erőforrásainak szerkezetét a kiegyezés (1867) utáni időszakban, és a 20. század első felében alapvetően két, egymással kiegyező anyagi tőke jellemezte. Az egyik az ún. „kötött tőke”, volt, amely földhöz, ingatlanhoz – házához – társult, a másik az ún. „mozgó tőke”, pénztőke volt, amelynek a hazája viszont a nagyvilág, amely oda áramlik, ahol magasabb profitot talál.²

A klebelsbergi kultúrpolitika – alkalmazkodva a nemzetközi viszonyokhoz és a Trianon előidézte hazai állapotokhoz – sajátos, ám hatékony kultúra-finanszírozási modellt alakított ki.

1 *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926.* Budapest. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, 1927:541. Továbbiakban: BCT. Rt.

2 Glatz Ferenc 1988 *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 50.

Egyetemi tanulmányai során a közgazdasági kurzusokat is hallgató Klebelsberg előtt nem volt ismeretlen a korabeli gazdasági szerkezet. Látta, hogy a *magyarországi állapotok miatt a kulturális élet legfontosabb támasza elsősorban az állam*, jóllehet politikusként többször is leszögezte: „nem lehet minden üdvöt elvárni az államtól”. Ambiciózus törekvéseit pártja is keretek közé próbálta szorítani. Miniszterként azonban folyamatosan „feszegette” ezeket a kereteket, amiért sokszor került szembe pártjának „keményfejű” képviselőivel. Ilyenkor többnyire – általában ellenzéki lapokban közölt írásaival – a nyilvánossághoz fordult. A Pesti Napló 1926. augusztus 25-ei számában írja: „Kétszeres kötelessége a miniszternek hogy reformeszméit és terveit a nemzetnek megmagyarázza és kérje azok megvalósításához a támogatást”. Törekvései többnyire sikerrel jártak. Maga mögött tudva miniszterelnöke, Bethlen István támogatását, évről-évre egyre jelentősebb nagyságrendű pénzeket tudott kiharcolni tárcája számára.

Klebelsberg számított a társadalomra. Reménykedett a társadalom képviselőinek tartott egyházak – kiváltképp a katolikusok – megmaradt anyagi erejében, a középosztály módosabb rétegeinek és az arisztokrácia áldozat készségében, adományozási hajlandóságában. A Trianon utáni állapotokkal tisztában levő Klebelsberg azonban jól tudta, hogy ez az áldozatkészség „kevés anyagi hozadékkal jár”. A VKM vezetőjeként, mégis szükségesnek tartotta ébren tartani „a kulturális élet közös tehervállalásának” erkölcsi kötelességét. Beszédeiben, publikációiban – különböző variációkban – ezért gyakorta hivatkozott arra, „hogy a szerencsésebb nyugat-európai nemzetekbe a felvilágosodott abszolutizmus az állami hatalom kényszereszközeivel maga vezette be a kultúrát s úgyszólván rájuk erőszakolta a kultúra áldásait, addig a magyar nemzeti törekvéseknek a hatalommal szemben, az államhatalom ellenére kellett érvényesülniük, a nemzeti áldozatkészségnek kellett előteremteni az eszközöket, nagy kultúrintézmények létesítésére”.³

A klebelsbergi-modellben, ha nem is legfontosabb elemként, de megjelent a korabeli nyugati, pontos

3 BCT, 148.

sabban az „amerikai kultúratámogatási” formáció. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről benyújtott törvényjavaslat tárgyalásakor, 1922. augusztus 17-én tartott felszólalásában – később is több alkalommal – követendő példaként említett a Rockefeller Alapítványt. „Ha nézem azt, hogy a modern korban a nagy mecénások hogyan szervezték meg a maguk nagy alkotásait, akkor azt látom, hogy például az amerikai Rockefeller nem maga intézi alapítványainak nehéz, világraszóló ügyeit, hanem egy szakemberekből álló kollégiumot létesített erre a célra”.⁴

Klebelsberg elismerte, hogy *kultúra-finanszírozási modellje a „német sémát követi”*. Erről a Magyar Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi országos kongresszuson

tartott előadásában így beszélt. „Létre kell jönnie egy nagy társadalmi alakulatnak, egy olyan egyesületnek, amely a német Vilmos Császár-Társulat mintájára alakult..., amely egyfelől a magyar természettudományok képviselőiből, másfelől pedig a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, forgalom, üzemek képviselőiből áll”.⁵

Állami közteherviselés a kultusztárca költségvetésében

A kultusztárca jelentőségének alakulása jól követhető az alábbi táblázat segítségével, amely a VKM kiadásait, az állami összkiadások tükrében, a kiegyezéstől 1910-ig évtizedenkénti, 1914-től 1915/16-ig, 1920/21-től 1924/25-ig évenkénti bontásban mutatja meg.

Költségvetési év	Az állam összes kiadásai	A Vallás- és közoktatási tárca összes kiadásai	%
1868 1	130,518.300	1,074.000	0.82
18691	185,508.305	1,346.400	0.73
1870	277,268.816	2,082.378	0.74
1880	281,794.101	4,446.671	1.59
1889	832,948.769	7,092.927	0.852
1890	378,232.615	7,568.664	2.00
1894	1,006.091.769	10,927.941	1.082
1900	1.082,793.255	38,201.601	3.54
1910	1.888,306.437	89,452.402	4.74
1914.évi I-VI. hó	1.447,701.185	72,083.456	4.98
1914/15	6.669,975.830	123,640.479	1.85
1915/16	12.342,864.708	146,811.473	1.19
1920/21 1	20.210,748.615	653,703.876	3.23
1921/22 1	26.783,757.973	1.113,770.600	4.16
1922/23 1	193.455,324.700	8.773,819.000	4.54
1923/24 1	3,307.098.533.000	240.464,439.000	7.27
1924/25 1	756,582.030	69,288.130	9.15

/Megjegyzés: 1) költségvetési adatok, a többi zárószámadási utalványozási adat. – A kiadások 1899-ig forintokban, az 1900. évtől kezdve koronákban, 1924/25-ben aranykoronában értendők. 2) Az állam összes kiadásai egy nagy rendkívüli hiteltől eltekintve csak 359,365.553 K-t tettek ki, és ennek az összegnek a tárca összes kiadásai 1.97 %-át foglalják le./ Forrás: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Kiadja a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. (Szerk: Magyary Zoltán) 13. p./

4 BCT, 80.

5 BCT, 155.

Klebelsberg kultúrpolitikájának eredményességét elhallgató/elferdítő szocializmus időszakában, Simon Gyula 1979-ben megjelent írásában bátran vállalta a VKM budgetjének tényszerű bemutatását.

elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének

Költségvetési év	Összköltségvetés	VKM költségvetése (arany)	3. a 2. %-ban	Beruházás (arany)	5. a 3. %-ban
1925/26	12.064.854.549 K	1.217.775.023 K	10.0	51.776.500K	4.3
1926/27	1.143.554.386 P	111.615.934 P	9.8	5.673.000 P	5.1
1927/28	1.192.255.320 P	121.251.110 P	10.2	5.763.320 P	4.7
1928/29	1.357.804.290 P	142.676.300 P	10.5	7.880.000 P	5.5
1929/30	1.428.671.400 P	148.275.000 P	10.4	7.930.000 P	5.3
1930/31	1.398.130.000 P	142.635.178 P	10.2	4.047.500 P	2.8
1931/32	1.364.893 P	12.524.100 P	9.2	4.047.500 P	3.2

/Forrás: Simon Gyula: *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 38. p. Megjegyzés: A korona stabilizációs árfolyamát az angol fonthoz kötötték. 1 font = 346 000 korona, 1 aranykorona = 17 000 papírkorona. 1 angol font = 23,6 pengő, 1 aranykorona = 1,16 pengő. Az aranyvalutává tett pengő 1927. január 1-én került bevezetésre./*

Romsics Ignác 1982-ben publikált munkájában megerősíti Simon Gyula állításait. Kutatásával alátámasztja, hogy az állami költségvetésből a kultusztárca 1896 és 1900 között évi átlagban 2,7, 1900 és 1905 között 3,1, 1906 és 1910 között 4,7, 1913-ban pedig 6,1% jutott.⁶ Jóval később, Ujváry Gábor⁷ már egyértelműen bizonyítja, hogy 1926/27-ben a VKM kapta a legnagyobb dotációt a minisztériumok közül, amely 1927/28-tól már meghaladta a 10%-ot is. A Trianon utáni Magyarországra a háború előtti állami kulturális kiadások és bevételek 45,7 százaléka esett, az 1926/27. költségvetési évben az 1913. esztendő kiadásainak már 81,23 százalékát érték el.

A kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is

A kultusztárca évről-évre növekedő költségvetését a *politikus* Klebelsberg tömören így indokolta a Nemzetgyűlés előtt, 1925. február 20-án: „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most

második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság”.⁸ Klebelsberg Kuno kijelentése, amely a költségvetési vita tárgyalásakor hangzott el a valóságot tükrözte. A honvédelmi tárca szánt összegek jelentős részét a VKM kapta meg. A trianoni békediktátum ugyanis szabályozta a magyar honvédség létszámát. Bethlen István miniszterelnök azonban megpróbálta kijátszani – nem is sikertelenül – a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottságot. A magyar Nemzetgyűlés 1921. december 19-én Vass József előterjesztésében hagyta jóvá a LIII. tc.-et, az úgynevezett testnevelési törvényt, mely a Végrehajtási Utasítással, az 1924. január 31-én közzétett 9000/1924. sz. VKM rendelettel együtt kimondta: a testnevelés az állam feladata. Az iskolát elhagyó ifjúság (pontosabban a nemzetnek minden férfi tagja) 21. életévének betöltéséig köteles részt venni a területileg illetékes Levente Egyesület foglalkozásain. A foglalkozásokat, burkolt tartalékos tiszt állományt képező, kényszerűen leszerelt hivatásos katonatisztek tartották. A kultusztárca elrejtett összegek nagy része – hivatkozva a testnevelési /levente/ törvényre – elsősorban a levente-foglalkozásokat finanszírozta. /Az 1913. XIV. tc.-kel létrehozott Testnevelési Alapot – amelyet 1922-ben megszüntettek, majd 1924. évi III. tc.-kel visszaállítottak – a lóversenyfogadások és a futballmérkőzések megadóztatása táplálta./ Klebelsberg, aki elismerte a „katonaság emberne-

6 Romsics Ignác 1982 *Ellenfordalom és konszolidáció*. Budapest, Gondolat Kiadó, 224.

7 Ujváry Gábor 2010 *A harmincharmadik nemzeték*. Budapest, Ráció Kiadó, 18.

8 BCT, 516.

velő szerepét”, úgy vélte, hogy a kormánynak is támogatnia kell a sportolás alapját jelentő testnevelést. Hosszas küzdelem árán, 1928-ban sikerült elérnie, hogy a testnevelés támogatása bekerüljön a VKM költségvetésébe. Eredményként iskolai tantervek, sportpályák és játszótérek létesültek.

A népszövetségi kölcsön

A kulturális infrastruktúra fejlesztésében meghatározó szerepet játszott a népszövetségi kölcsön. Ahhoz, hogy a magyar gazdaság átálljon a békés termelésre, jelentős szerkezeti váltásokra volt szükség. A kormányzat kezdetben az infláció eszközéhez nyúlt, mely alááshatta volna az ország gazdaságát. A korona inflációját várók külföldi valutába fektették pénzüket, ami csak fokozta az infláció mértékét, a szabad tőke másik része az ingatlan-, illetve az értékpapírpiacon vándorolt. 1924. augusztus 1-én, az infláció csúcán egy aranykorona 18 484 papírkoronát ért! Nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar gazdaságot csak külső tőkeforrások segítségével lehet stabilizálni. Elkerülhetetlennek mutatkozott a külföldi tőke bevonása. Bethlen külpolitikájának köszönhetően 1922.09.18-án Magyarországot felvették a Népszövetségbe. A kormány 1923-ban kölcsöntárgyalásokat kezdett több nyugat-európai politikai és pénzügyi körrel. A sikeres tárgyalások eredményeként Magyarország 1924 júliusában (307 millió aranykorona névértékben, 250 millió tényleges átutalással) megkapta a népszövetségi kölcsönt. A 307 millió aranykorona névértékű összeg több mint felét – 170 milliót – Anglia, a másik felét további hat ország – főként az Egyesült Államok, Olaszország és Svájc – nyújtotta. A kormány vállalta, hogy gazdasági életét két és fél esztendő tartamára a Népszövetség ellenőrzése alá helyezi. 1924 júniusában megszűnt az infláció, az államháztartás már a harmadik költségvetési félévben felesleggel zárult. Az ország gazdasága stabilizálódott, 1929-re számos területen túlszárnyalta az utolsó háború előtti év (1913) teljesítményét, ugyanakkor azonban a gazdaság külföldi tőkén nyugodott. A népszövetségi kölcsön nagyban közrejátszott a gazdaság talpra állításában, megnyitotta az utat újabb külföldi kölcsönök felvételéhez, újabb jövedelemforrásokhoz és befektetési lehetőségekhez. A kormány a kölcsönből finanszírozta a gazdasági szerkezetváltást, bevezetésre került az új valuta, a pengő (1925. XXXV. tc.). Az aranyvalutává tett pengő árfolyamát az angol fonthoz igazították (1 angol font=23,6

pengő, 1 aranykorona=1,16 pengő). A 1927 januárjában megjelent új pénz csakugyan szilárd és sokáig értékálló maradt.⁹ A vád, hogy a kormány a külföldi kölcsönök nagy részét improduktív beruházásokra fordította, kevésbé állja meg a helyét. (A hivatkozások többnyire a lillafüredi Palota Szálló építését említik.) A népszövetségi kölcsönből jutott hitel a mezőgazdaság, a turizmus, a villamos ipar, a közlekedés fejlesztésére. Sikerral oldották meg a városok hitelproblémáját. Olyan beruházások fémjelzik ezt a korszakot, mint a csepeli szabadkikötő, a Budapest-Hegyeshalom vasútvonal villamosítása, a Budapest-Bécs autótút, a balatoni körút, vagy a dunaföldvári Duna-híd megépítése. Klebelsberg felismerte, hogy a szerény eszközökkel bír, de fejlesztésre váró országban az emberi erőforrások, a tudomány, az oktatás, a művelődés és a művészetek ügyét kell az egyik olyan beruházási prioritásnak tekinteni, amely aztán a felemelkedést más területeken is segíti mozgásba hozni, a társadalomban innovációs erővel bír.¹⁰

A „legkényelmetlenebb miniszter”

„...az igen t. pénzügyminiszter úr – Bud János – minden barátság ellenére is, amely bennünket régi idő óta összeköt, a legkényelmetlenebb miniszternek szokott engem nevezni, ha ...folyvást kérek ...összegeket közoktatásügyi célokra...” – említette a miniszter, amikor a Nemzetgyűlés 1926. május 11-iki ülésén beterjesztette a kultusztárca költségvetését.¹¹ Klebelsberg határozottan és szenvedélyesen, ugyanakkor felkészülten és szakszerűen képviselte tárcája érdekeit. Élt azzal a politikai pozíciójával is, hogy a kormány második embere volt. Szinte minden esetben elérte a pénzügyminiszternél, a Nemzetgyűlésben pedig kiharcolta a kulturális ágazatok fejlesztéséhez szükséges összegeket.

9 Lásd: Zeidler Miklós *Társadalom és gazdaság Trianon után*. szochalo.hu/szochalo/upload/zeidler_3.doc /letoltve: 2012.03.19./

10 T. Kiss Tamás 1998 *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Budapest, MMI – Mikszáth Kiadó, 5.

11 BCT, 558., 564. p. Klebelsberg időnként találkozást kezdeményezett volt pénzügyminiszterekkel, pénzügyi szakemberekkel, hogy meghallgassa véleményüket.

A/ az összes kiadásokból:	1880	1900	1913	1922/23	1926/27
	költségvetési évben %				
I. Egyetemekre	19.35	15.45	11.01	25.78	17.60
II. Tudomány- és művészetpártolásra	6.04	7.95	5.97	5.48	7.98
III. Népinevelésre	22.87	26.83	40.36	44.29	48.84
IV. Egyébre	51.74	49.77	42.66	24.45	25.58
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
B/ a rendes kiadásokból:					
I. Egyetemekre	18.67	12.39	8.94	17.70	15.40
II. Tudomány- és művészetpártolásra	5.40	4.79	4.60	4.89	5.84
III. Népinevelésre	22.87	31.09	35.05	53.44	49.48
IV. Egyébre	53.06	51.73	51.41	23.97	29.28
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
C/ a rendkívüli kiadásokból:					
a/ Az átmeneti kiadásokból:					
I. Egyetemekre	27.62	20.61	36.50	61.08	59.89
II. Tudomány- és művészetpártolásra	72.38	21.29	26.74	16.62	10.08
III. Népinevelésre	-	2.47	10.22	6.77	10.54
IV. Egyébre	-	55.63	26.54	15.53	11.49
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
b/ A beruházási kiadásokból:					
I. Egyetemekre	68.69	32.93	6.46	80.53	25.93
II. Tudomány- és művészetpártolásra	26.09	23.96	6.15	2.77	21.28
III. Népinevelésre	-	8.04	33.00	0.69	48.74
IV. Egyébre	5.22	35.07	54.39	16.01	4.05
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

/Forrás: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Kiadja a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. (Szerk. Magyar Zoltán) 14. p./

A kimutatás nem tekinthető teljesnek. Az állami támogatáson kívül ugyanis a törvényhatóságok, városok, egyházak, társaságok és mecénások is áldoztak kulturális célokra. A római katolikus egyház például egyáltalában nem tett közzé adatokat.

Amikor állami pénzek nem elégségesek

Klebelsberg miként tudott kultúrpolitikájához aránylag jelentős nagyságrendű pénzeket szerezni és támogatókat megnyerni, arról viszonylag keveset tudunk. A fennmaradt iratanyag szinte semmit sem árul el róla – írja Glatz Ferenc.¹²

Adományozók, gyűjtők, mecénások

Klebelsberg, Trianon után is számított az arisztokrácia hagyományos kultúrátámogató/fejlesztő tradíciójára. Alátámasztja ezt 1921. december 30-án, a *Magyar Történelmi Társulat* közgyűlésén tartott előadásának bevezető része, amelyben a „költött tőke képviselőihez” fordult. „Midőn nem az államkincstár ajtaján kopogtattunk, hanem a társadalomhoz fordultunk, akkor hagyományos magyar utakon jártunk. A tudomány- és művészetpártolás minálunk nem volt fejedelmi s csak kevésé volt állami feladat. Szimbolikus e tekintetben a külföldi nagy akadémiák és a mi akadémiánk alapítása és kifejlődése közötti különbség. Míg a Magyar Tudományos Akadémia nemzeti alapítás, mely anyagi eszközeit is a társadalom áldozatkészségének kö-

12 Glatz 1988:161.

szönheti, addig a kontinens hasonjellegű nagy intézményeit többnyire az uralkodók alapították...¹³

Az arisztokraták legjobbjai nemcsak a reformkorban, hanem a 19. század második felében is támogatták a hazai kulturális élet fejlődését. A legismertebbek közül néhány: *Sina Simon* élete végéig azok közé tartozott, akik minden fontosabb magyar gazdasági és kulturális mozgalmat támogattak. Bőkezű adományaival hozzájárult a nemzeti intézmények létesítéséhez. „1856 májusától 1876-ig több mint 550 ezer forintot adott jótékony és kulturális intézetekre. Ebben az összegben nincs benne az athéni görög akadémia egy milliót meghaladó teljes költsége, amelyet egészen ő alapított és épített fel, és a már apja által megkezdett ottani csillagvizsgáló intézet, amelynek felszerelését s az ott alkalmazott szakemberek díjazását egészen ő vállalta el, ami ismét 20 éven át 200 ezer forintba került. 1858. augusztus 14-én 80 000 forintot ajánl fel a célból, hogy az Akadémia „saját, hozzá illő lakhelyre” tessen szert. Ajánlata az MTA székházára szánt első, s egyben legnagyobb magánadomány volt. A Nemzeti Színházat többször is, összesen mintegy 25 ezer forint összeggel támogatta. A *Magyar Nemzeti Múzeum* éremtárának 2000, a *Nemzeti Casinónak* 6000 forintot adott. Fölkarolta a *Képzőművészeti Főiskola* ügyét, 2000 forinttal támogatta a lipótvárosi Bazilika építését, 3000, illetve 1000 forintot adott barátai, *Eötvös József* és *Deák Ferenc* emlékművére, valamint 3000 forintot *Széchenyi István* kéziratának megvásárlására. *Sina Simon* a tizenkilencedik század egyik legnagyobb kultúra- és tudománytámogató mecénása a becslések szerint adományai Ausztria és Magyarország területén meghaladták a félmillió forintot”.¹⁴ *Vigyázó Ferenc*, gróf a szüleitől örökölt egész vagyonát: birtokait, bérházakat, kastélyokat, gazdag óragyűjteményét, 17 000 kötetes könyv-, kódexgyűjteményét és értékes festményeit a nagy anyagi gondokkal küzdő MTA-ra hagyta.¹⁵ *Semsey Andor* nagybirtokos, természetbúvár, a magyar tudomány mecénása gyakorlatilag teljes vagyonát, több mint kétmillió aranykoronát a hazai tudományos élet finanszírozására fordította. Fel-

kereste Európa legfontosabb földtani intézeteit és múzeumait, s számos ásvány- és kőzetgyűjteményt vásárolt meg múzeumaink számára. 1890-ben száz-ezer forintos alapítványt hozott létre a *Magyar Tudományos Akadémia* magyar szakkönyvkiadásának javára, és nagy összeggel járult hozzá az 1895-ben életre hívott *Eötvös Kollégium* alaptőkéjéhez.

Klebensberg felismerte, hogy a magyar arisztokrácia kevésbé tudja támogatni kultúrpolitikai törekvéseit, sokkal inkább saját, privát világának bemutatását – mai szóhasználattal – szponzorálja. A *Magyar Történelmi Társulat* elnökeként ezért programszerűen meghirdette a nemesi levéltárak kutatását. Glatz szerint: „A Társulat azzal, hogy „történelmi”, a történelemmel foglalkozik, azt is jelenti, hogy az ő történetükkel, az ő családjaik történetével foglalkozik”.¹⁶ Klebensberg jó kapcsolatokat ápolt a Habsburg-családdal. Közismert és bizonyítható, hogy a *Fontes*-sorozat – alapvetően forrásdokumentáció – programjába, a nádorkötetek, a főherceg-nádorok iratainak kiadására is akkor került sor, amikor *József főherceg* (400.000 korona) mint mecénás, megjelenik. A mecénások között volt *Eszterházy Pál* is.

Adományok-adakozók

Klebensberg a kultúrafinanszírozás társadalmi közteherviselésének – a VKM költségvetésének „közvetett részének” – tekintette a közgyűjtemények gyarapítását szolgáló adományokat. A *Magyarság* c. periodika 1924. májusi számában megjelent vezércikk a vagyonosok felelősségére apellált, elítélte azokat, akik a bekövetkezett nehéz körülmények miatt kivonták magukat a magyar kultúra támogatása alól. A kritikus felszólítás nem maradt visszhangtalan. Igazolja ezt a *Közművelődés* c. folyóirat 1924. évi számaiban megjelent számos hír. A márciusi szám például arról tájékoztatott, hogy *Lingauer Sándor* dr. minisztériumi tanácsos egymillió koronát bocsájtott a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának szabad rendelkezésére. *Csánki Dénes* festményt, *Mihalovich Ödön* Hubay Jenő összes műveinek egy-egy példányát, *Geyer József* dr. zenei műveket hagyományozott az ország közgyűjteményeinek. Az áprilisi számban olvasható, hogy *Lichtig Ede*, a Neuschloss-Lichtig repülőgépgyár igazgatója a pécsi egyetem orvosi fakultás gyógyszerintézetének egész berendezését magára vállalta, mintegy

13 BCT, 39.

14 Fokasz Nikosz: *Sina Simon 1810–1876. Két-száz éve született a magyar tudomány és a görög kultúra mecénása*. <http://www.matud.iif.hu/2010/08/09.htm> (letöltve: 2012.03.19.)

15 Gergely Pál 1971 *A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa*. Budapest, Az MTA Könyvtárának kiadványa.

16 Glatz 1988:157.

300 millió korona értékben. Gróf *Somssich Géza* kivadári nagybirtokos 5 millió koronát ajándékozott a Kaposvári Múzeumnak. A folyóirat ötödik száma arról tudósított, hogy a Gyáripárosok Országos Szövetsége a főiskolák tudományos munkásságát 100 millió aranykoronával támogatja. A 7-8. összevont szám arról adott hírt, hogy jelentős adományokkal gyarapodott a Szépművészeti Múzeum. *Ladányi Nitzky Andrásné grófnő tiz, Nemes Marcell* 24 festménnyel gazdagította a múzeumot, többek között olyan alkotással, mint *Jacob Jordaens, „Ádám és Éva”*. *Porkay Márton* pedig megszerezte a múzeumnak – többek között – *Pieter de Hooch* XVII. századbeli holland mester művét.

Ybl Ervin Tíz év a magyar művészet és múzeumok múltjából címmel, 1931-ben megjelent írásában olvasható, hogy ajándékozási szerződéssel az Országos Széchényi Könyvtárnak adta *Apponyi Sándor* gróf 1924-ben a XV–XVIII. századi magyar szerzőktől írt, vagy magyar vonatkozású nyomtatványokat, térképeket és metszeteket magában foglaló *Hungarica-gyűjteményét*. *Todoreszu Gyula* halála után, neje, *Horváth Aranka* is az intézménynek ajándékozta néhai férjének több mint 3000 művet számláló könyvtárát. *Özvegy Benczúr Gyuláné* 1927-ben magyar és külföldi nőszerzőktől származó, továbbá a nőkérdésre vonatkozó 4000 kötetes könyvtárát ajándékozta a könyvtárnak. Az intézmény Hírlaposztálya 1926-ban *Szuchy József, Perth-Amboy* (USA) magyar plébánosának ajándékaiként megkapta az általa gyűjtött amerikai magyar nyelvű, illetőleg magyar érdekeltségű angol folyóiratok és hírlapok 1914–1925. évi anyagát. A Zenetörténeti Osztály a *Jeszenszky István* hangjegy-, a *Hajós-féle* magyar dalgyűjteménnyel és a *Kern-féle* hagyatékkal gyarapodott.

A tanulmány megemlíti *Balló Ede* nevét, aki a magyar alkotók festményeinek megvásárlására szánt alapítványával a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét gazdagította. *Széchenyi Béla* gróf örökösei, *Meller Simon* doktor, aki teljes nyugdíját az intézmény rendelkezésére bocsátotta, mellette *Boross Jenő* „amerikás magyar”, *Podmaniczky Géza* báró, *Baumgarten Nándor* is jelentős nagyságrendű áldozatokat hozott a hazai kulturális élet támogatása érdekében.¹⁷

Gyűjtemények a két háború között

A klebelsbergi kultúrafinanszírozási modell társadalmi közteherviselésének másik, „közvetett részét” a történelmi arisztokrácia műgyűjteményei képezték, annak ellenére, hogy „varázsuk” elsősorban a bennük megtestesülő történelmi atmoszférában és értékrendben állt. Klebelsberg előtt nem voltak ismeretlenek olyan gyűjtemények, amelyek, megőrizve a hagyományos stílusok iránti kötődést, magukévá tették a kor tudományos gyűjtési szellemét is. *Mravik László* kiváló tanulmányában részletesen írt a korabeli gyűjteményekről.¹⁸ A leg híresebb gyűjtemény a *fraknoi Esterházy-kincstár* volt, amelyet a háború vége felé hozott tulajdonosa Budapestre. Egyébként csaknem minden régi birtokos családnak volt kincstára, vagy ahogyan nevezték, „tárháza”. A két világháború közt – bár csak maradványok formájában – *gróf Zichy Alajos, gróf Zichy Livia, gróf Károlyi László* és számos más főrend tulajdonában is volt olyan gyűjtemény, amely a régi magyar kincstárak kései töredékeit alkották, s melyeket az 1920-as, 1930-as években javarészt eladták. Apja példáját követve *gróf Andrássy Géza, majd fia, Manó* például szisztematikusan gyarapították a nagyszerű ötvös gyűjteményt, elsősorban magyarországi vonatkozású darabokkal.

Az ifjabb gróf Andrássy Gyula, jelentős megbízásokhoz jutatta Rippl-Rónait. Gyűjtőként a franciákra összpontosított, Courbet, Rousseau, Harpignies, Monet műveiből vásárolt össze értékes gyűjteményt, megelőzve valamennyi magyar műgyűjtőt. A művészetpártoló magyar arisztokraták és pénz arisztokraták sorában kiemelkedett báró *Kohner Adolf*, aki erősen hatott a vele egy társadalmi réteghez tartozókra, *báró Herzog Mór Lipót, báró Hatvany Ferenc, báró Kornfeld Zsigmond és Mór, Chorin Ferenc, Baumgarten Nándor, Weiss Fülöp, báró Harkányi Frigyes* és más gyűjtők ízlésére, jóllehet gyűjteményeik látszatra igencsak eltérőek voltak.

A két világháború közti időszak két legnagyobb magángyűjteménye *báró Herzog Mór Lipóté* és *báró Hatvany Ferencé* volt. *Chorin Ferenc* francia romantikusokat és nagybányaiakat, valamint erdélyi ötvösműveket, *Baumgarten Nándor* európai ezüstököt, spanyol szobrokat, impresszionista képeket, *Fellner Henrik* Courbet- és Munkácsy-műveket,

17 Ybl Ervin 1931 *Tíz év a magyar művészet és múzeumok múltjából*. In *És mégis élünk!... Magyarország 1920–1930*. Budapest, Budapesti Hírlap, 1931:121-126.

18 Mravik László: *Budapest műgyűjteményei a két világháború között*. http://bfl.archivportal.hu/id-433-mravik_laszlo_budapest_mugyujtemenyei.html (letöltve, 2012. 03.20.)

báró *Harkányi Frigyes és Sándor* tizenkilencedik századi magyar és európai festményeket kedvelt elsősorban. Más gyűjtők speciálisabb profilt alakítottak ki. A *Kornfeld-család* például elsősorban a német és francia gótikus szobrok és a Kelet-Ázsiában kialakult nagyplasztika, valamint az ősymotatványok iránt táplált szeretetével tűnt ki.

Agráriusok és az érdekeltségi iskolák

Klebsberg elvárta, hogy az arisztokrácia és a nagybirtokosság közvetlenül vagy közvetve, de legyen részt a kulturális életet éltető közteherviselésben. A népiskola építési program kapcsán azonban megtapasztalta az egyszeri látványos akciók és felajánlások, valamint a köznapi, kulturális élet folyamatos támogatása közti ellentmondást. Az elemi oktatási intézmények fejlesztését tartalmazó tervezet 1925. június 25-én a pénzügyi és közoktatási bizottság, amely néhány, kisebb módosítással 1926. április 11-én került a Nemzetgyűlés elé.¹⁹ A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiszkolák létesítéséről és fenntartásáról szóló törvény 1926. évi VII. tc.-ként vonult be a törvénytárba. Klebsberg a törvényjavaslat előterjesztésének indoklásban hangsúlyozta: „méltányolandó, hogy akinek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis, aki egy nemzeti vagyon tekintélyes részének ura, tekintélyes részt vállaljon magára a kulturális terhekből”.²⁰ A népiszkolai törvény elfogadása előtt, az *Országos Gyermekvédő Liga* 1926. április 25-iki közgyűlésén tartott beszédében is határozottan leszögezte: „Három éven át kértem a nagyvagyon, csinálja meg a majorsági iskolákat a latifundiumokon. Nem csinálták meg a maguk jószántukból, amikor érdekük lett volna. Most törvénnyel rájuk kényszerítettem”.²¹

A produktív Klebsberg már 1926. május 11-én részletesen tájékoztatta a Nemzetgyűlést, hogy tárcája hol tart a népiskola építési program megvalósításában. Érvelése figyelemre méltó volt. Szinte ultimátumszerűen közölte: „a már letárgyalt építkezések összköltsége 176 milliárd, tehát több mint az

állami összes fedezet. Ebből az állam viselne 85 milliárdot, vagyis a kiadások 48%-át, további kölcsönként adna 22,7 milliárdot, vagyis az összköltségnek 13%-át, a többi költségeket pedig a helyi tényezők viselnék. Végeredményben tehát az állam ehhez a programhoz 108 milliárddal járul hozzá. Ezek letárgyalt építkezések, amelyekre nézve a községekkel meg van a teljes megállapodás az előrebocsátott nagy összegből még 28 milliárd áll rendelkezésre..., ehhez járul a helyi tényezők 40 milliárd koronára tehető hozzájárulása, vagyis 55 %, kölcsön 6 milliárd, vagyis 16%... [amely] egy részét rövidlejáratú kölcsönökben folyósítjuk. Ha ezt nem tennénk, akkor a községek vagy nem bocsátanák rendelkezésre az összegeket, vagy pedig óriási kamatokat kellene fizetni és ezzel a háztartások költségét mód nélkül megdrágítanók, úgyhogy a pótdadó szökkenne fel. Az eddig lekötött segéllyel és kölcsönrel 228 községben 152 belterületi és 271 külterületi, vagyis összesen 423 iskola építését tettük lehetővé, mégpedig belterületen 359 tanteremmel és 270 tanítói lakással... Ez tehát kitesz 695 tantermet és 403 tanítói lakást, vagyis 1098 objektumot. Egy-egy ilyen objektum átlag 160 millió koronába, vagyis 11.000 aranykoronába, 12.800 pengőbe kerül, amelyhez az állam átlag 78,1 milliárddal járul hozzá. A jövő évi hitelből még rendelkezésünkre álló 28 milliárd terhére körülbelül 250 objektumot tudok építeni, 158 tantermet és 992 tanítói lakást és így a két éves hitelből összesen 853 tanterem és 95 tanítói lakás, együtt 1348 objektum kerül ki”.²²

Klebsberg abban bízott, hogy állami hozzájárulásokkal és a helyi érdekeltségekre háruló pénzekkel együtt, öt év alatt elegendő számú népiszkola épülhet. Azonban be kellett látnia, hogy a 3 500 tanterem és 1750 tanítói lakás felépítéséhez nem elegendő a rendelkezésre álló keret,²³ annak ellenére, hogy a törvény szerint: „A községi és az érdekeltségi jellegű iskolák építéséhez szükséges kézi- vagy igásmunkával az érdekeltség valamennyi tagja hozzájárulni köteles”. Az agráriusok túlnyomó többsége ugyanis nem volt hajlandó részt vállalni a teherviselésben. Klebsbergnek „különösen rosszul esett ... egyes nagybirtokosok állásfoglalása az iskolaépítési kötelezettséggel szemben... A felsőházban egy alkalommal egyszerre három nagybirtokos indult ellene rohamra: Szily Kálmán vette őt védelmébe s a vita végén Bethlen állt ki mellette” – írta életrajzírója, Huszti József.²⁴ A népiszkola

19 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár.* 1926. 60-61-62.

20 Sárközi István 1979 Klebsberg Kunó kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai. In *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* Szeged. (Szerk. Farkas József), 211.

21 BCT, 319.

22 BCT, 561-562.

23 *Néptanítók Lapja*, 1926. március 5. 9

24 Huszti, 1942:246

építési akció öt éve alatt összesen 26 érdekeltségi jellegű iskola létesült.²⁵

Klebelsberg miniszterségét méltató *Husztai József* így összegezte az 1926. évi VII. tc.-t elfogadást követően létrehozott *Országos Népiskolai Alap* számára biztosított hitelek felhasználását. „Az összeg 33.260,000 P-t tett ki. Ehhez járult ugyanazon évben még 11.000,000 P, továbbá még 2.000,000 P. 1929/30-ban újabb 950.000 P-t kapott erre a célra. Ez összesen 48.260.000 P-tett ki. [Klebelsberg] számítása szerint az 5000-es program teljes befejezéséhez még 1.050,000 P-re lenne szükség, aminek folyósítására ígéretet kapott. A végső elszámolás igazolta az előzetes kalkulációk reális voltát. Klebelsberg az összes költséget 57-60 millió aranykoronára becsülte, vagyis kereken 66-70 millió P-re. Az 5000 objektum felépítése, beleszámítva a helyi tényezők hozzájárulását is, végeredményben 64.350.000 P-be került, amelyből az állam hat költségvetési év folyamán 48.260,000 P-t vállalt”.²⁶

A végső számadás szerint a népiskola építő program keretében végül is 502 új iskola épült 1925. október – 1930. december között. Az 502 iskolából 402 tanyai iskola volt.²⁷ Az 1927-ben bevezetett pengőben számolva, az „5000 ezer” népiskolai objektum építési költsége 51 milliót tett ki, amelyből az állam 25 millió pengőt tudott magára vállalni.²⁸

A hazai bankok, ipari tőke, középpolgárság és értelmiség

*Wagner Adolph*²⁹ közigazdász személyére és kurzusaira mindig nagy tisztelettel emlékező kultuszminiszter jól tudta, hogy a pénztőkének nemcsak a nemzetgazdaság fejlődésében, hanem a kulturális élet fejlesztésében is komoly helye és jelentős szerepe van. A hazai bankokhoz és ipari nagytőke képviselőihez fűződő kapcsolatának volt köszönhe-

tő, hogy amikor a *Magyar Történelmi Társulat* elnökeként 1917. április 26-án meghirdette az újkori források kiadását, a folyószámlán már májusban ott szerepelt hat nagy pénzintézet neve és felajánlása. A *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* (10 000 K), *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület* (10 000 K), *Magyar Általános Hitelbank* (10 000 K), *Magyar Bank- és Kereskedelmi Rt.* (10 000 K), *Magyar Jelzálog Hitelbank* (6000 K), *Magyar Agrár- és Járadék Bank Rt.* (4000 K).³⁰

A vesztes világháború államaként, a Tanácsköztársaság okozta felfordulás után, a trianoni békediktátum következtében egyharmadára zsugorodott Magyarországon megbomlott a „két tőke” duális szerkezete. A „kötött tőke, egyre inkább nemzeti, regionális/lokális” értelmezést nyert, a szabad tőke viszont „kozmpopolita természetű, nem nemzeti, hanem idegenné” lett. A felerősödő „neonacionalizmus” a nemzetközi pénzvilágot, a zsidó nagytőkésekhez és a velük „sajátos viszonyban álló munkásságot” ahhoz a nemzetköziséghez/nemzetietlenséghez társítja, amely alássa a „családi, nemzeti, állami összetartozást” – állapította meg Glatz.³¹

A korabeli politikai állapotokhoz igazodó Klebelsberg az iskolán kívüli népművelési szakértekezleten – 1923. június 15-én – elhangzott előadásában még arra hívja fel a jelenlévők figyelmét, hogy „erősíteni és öntudatosá kell tenni a nemzeti érzést, hogy a pacifista mezbe burkolódó kozmpopolita, sőt egyenesen hazafiatlan hangulatok, szélesebb rétegekben a fejüket fel ne üthessék, mint aminők 1918 évén és 1919 elején elhatalmasodni látszottak”.³² A Nemzetgyűlés 1926. május 11-i ülésén már köszönetét fejezte ki „áldozatkészségéért” a zsidó nagytőke egyik hazai prominens képviselőjének. „Valahányszor az állami pénzek nem elégségesek, akkor én báró Kornfeld Móric t.barátomhoz³³ fordulok, akinek erszényében mindig van pár százmillió, ha nagy közművelődési célokról van szó. Kötelességemnek ismerem, hogy neki erről a helyről bámulatos liberalitásáért köszönetet mondjak”.³⁴

Klebelsberg egyre jelentősebb szerepet kezdett betölteni a politikai tőkeképzés növelésében. „A

25 *Néptanítók Lapja*, 1930, 43-44:3.

26 Husztai, 1942:259.

27 Benisch Artúr: Új elemi népiskoláink. Az iskolaeépítési akció eredménye. *Néptanítók Lapja*, 1930. 11.1. 41-44. sz. 1-3.

28 *Nemzetgyűlési Napló*. 1926. május 11. üléséről. 148-149. és 332.

29 „Adolph Wagner a bismarcki éra legjelentősebb közigazdászai közé tartozott. A berlini Friedrich-Wilhelms /ma Humboldt/ egyetem rektora is volt. Sebestyén Tibor: Az állam térszertése az évszázados térhódítás után. *Polgári Szemle*, 2007. szeptember, 3. évfolyam, 9. szám. www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view.. (letöltve: 2012. 03.08.)

30 Glatz 1988:161.

31 Glatz 1988:50.

32 BCT, 577.

33 Kornfeld Móric közigazdász, nagyiparos, bankár, politikus, felsőházi tag. A Ganz-Danubius Gyár igazgatója, majd vezérigazgatója volt 1905 és 1918 között, az 1920-as évektől a Weiss Manfréd Weiss Művek igazgatója.

34 BCT, 574-575.

Gróf” – ahogyan ellenfelei nevezték származása révén – ha szimbolikusan is – maga mögött érezhette/tudhatta az arisztokraták egy részét, „Nyugat-barát politikusként” pedig a hazai pénzvillág és ipari tőke számos képviselőjét. Bethlen felismerte, hogy Klebelsberg miként járulhat hozzá az ország külpolitikai elszigeteltségből való kitöréséhez, a korabeli politikai, társadalmi-közéleti pozícióik kiépítéséhez”.³⁵

Klebelsberg az ország gazdasági helyzete ellenére elérte, hogy „*Gróf Széchenyi István döblingi hagyatéka*” c. kötet kiadási költségeihez, a két Széchenyi unoka, gróf *Teleki Tiborné* és gróf *Károlyi Lajosné* (200.000 korona) és *Sigray Pál* támogatásán kívül, a *Hangya Szövetkezet* és a *Hangya Ipari Rt.* (10 000 K), a *Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság* (25 000 – 25 000 K), a *Biztosító Intézetek Országos Szövetkezete* (20 000 K), a *Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete* (TÉBE, 100 000 K) anyagi segítségét nyújtson. A TÉBE például a kulturális és jótékonyági intézmények és szociális akciók segélyezésére 1924-ben mintegy 2,5 milliárd Koronát fordított.³⁶ A Klebelsberg erőfeszítésével, kormányzati támogatással, *Zielinski Szilárd*, építőmérnök, a magyarországi vasbetonépítés úttörőjének kezdeményezésére és anyagi hozzájárulásával (2,5 millió K) könyvkiadó-vállalat alakult, amely alapvetően a Magyar Történelmi Társulat tulajdonát képezte.³⁷

A két háború közti időszak módos, művelt, nyugati orientációjú magyar *középpolgársága* – orvosok, ügyvédek, mérnökök, a gyárak és bankok vezető alkalmazottai, laptulajdonosok, sikeres kiadók, gazdag, de nem multimilliomos vállalkozók világa – képviselte azt a viszonylag széles réteget, amely a műgyűjtés e kései fénykorát igazán sikeressé tette. Jelentős és igen értékes gyűjteménnyel rendelkezett *Perlmutter Alfréd* jogász, *Glück Frigyes*, a magyar vendéglátás egyik vezető alakja, *Faragó Ödön* belsőépítész, *Csetényi József* lapkiadó és közigazdász, *Bedő Rudolf* festékgyáros, *Delmár Emil* építőanyag-vállalkozó, vagy *Majovszky Pál* egykori kisbirtokos és minisztériumi osztálytanácsos és még sokan mások. Többen anyagi, vagy már eleve tárgyakat is tartalmazó örökségüket használták a műgyűjtés alapjául, mint például *Lederer Sándor*, *Strasser-Feldau Zelma* és *Bíró Henrik*. *Perlmutter Alfréd* (a közismert festő-

művész testvére) az iparművészetre helyezte a hangsúlyt, s úgy indult, hogy egy 1914 előtt felbomlott nagy magyar gyűjteményből, *Giergl Kálmán* építéséből igen sokat megvásárolt. Glück Frigyes számtalan műkincse között kiváló és kevésbé értékes darabok keveredtek, de az általa összeállított kulcsgyűjtemény a történelem iránt érdeklődő polgár újszerű tette volt. Ezzel a műgyűjtés kilép a klasszikus „nagy művészet” világából és a mindennapok kultúrája felé fordul. Ebben az időben vette kezdetét az ipartörténeti emlékek gyűjtése. Ernst Lajos magánmúzeumot és nagy aukciósházat működtetett, míg tönkre nem ment. *Delmár Emil* nagyságban és minőségben csaknem egyenrangú volt Herzoggal és Hatvanyval. *Wittmann Ernőnek* a plasztika volt a fő gyűjtői területe. Az Esterházy-hercegek után a legnagyobb magyar rajzgyűjtő *Majovszky Pál* volt. *Neményi Bertalan* szintén rajzgyűjtő volt.³⁸

Klebelsberg számított arra, hogy a jövedelmi viszonyok lehetővé teszik, az értelmiségiek viszonylag szélesebb rétege is kisebb gyűjteményeket hozzon létre. A színházi világ egyes vezető képviselői, főleg színészek tartoztak ide, valamint orvosok, építészek, egyetemi tanárok és magas jövedelmű írók. Ide sorolhatók például *Nádor Henrik* és *Gombaszögi Frida* színészek, *Miklós Andor* ügyvéd, *Beöthy Zolt* egyetemi tanár, *Szegő Miklós* ügyvéd, *Hirschler Henrik* orvos vagy *Máriássy Zoltán* diplomata, *Friedmann Ignác* jogász bibliai tárgyú munkákat, főleg zsidó liturgikus tárgyakat gyűjtött, amelynek a világon is alig akadt párja.³⁹

Egyházak a kultúra fontos anyagi bázisai

A klebelsbergi-modellben lényeges helyet foglaltak el az egyházak. Különösen a katolikus egyház. A XVI. Országos katolikus nagygyűlésen (1924) tartott beszédében szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a magyar katolikus egyház „hatalmas vagyonára támaszkodva az intézmények egész sorát létesítette s ezeknek az intézményeknek áldásos működésére nyúlik vissza a mai műveltségünk nagyobbik része. Mindenhol templomok, kolostorok és iskolák kelet-

35 Glatz 1988:162.

36 A Magyar Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete. 1919-ben alakult meg Hegedüs Loránt igazgatása alatt. <http://www.netlexikon.hu/cimszo/t%E9be> (letöltve: 2012. 03.09.)

37 BCT, 48

38 Mravik László: *Budapest műgyűjteményei a két világháború között*. <http://bfl.archivportal.hu/id-433-mravik-laszlo-budapest-mugyujtemenyei.html> (letöltve, 2012. 03.20.)

39 Mravik László: *Budapest műgyűjteményei a két világháború között*. <http://bfl.archivportal.hu/id-433-mravik-laszlo-budapest-mugyujtemenyei.html> (letöltve, 2012. 03.20.)

keztek, nálunk is... A történelem azt tanítja, hogy az állam nem tud vagyont konzerválni... Az egyház ellenben össze tudja tartani a vagyont és a veszelő órájában segítségére siet a nemzetnek. Mi lenne a magyar tanúggal a katolikus vagyon nélkül, például mi lenne középiskoláinkkal a szerzetes és a királyi katolikus gimnáziumok nélkül, amelyek helyett nem tudnánk állami középiskolákat létesíteni?”⁴⁰

A VKM és az egyházak közti együttműködés főként két nagyobb területen, az oktatási rendszerben és a művészetek világában mutatkozott meg.

Klebelsberg rendszeresen érzékeltette,⁴¹ hogy az állam nem képes vállalni az iskolák fenntartását és működtetését. Az államosítás elmaradását indokolta, hogy az egyházi vagyon, amely végső soron államosítható lett volna, de az alapítványokban, ösztöndíjakban és a hívek adományaiban megjelenő „kulturális tőkét” jelentett – ez a közoktatási költségvetési 1/3-a – az államosítás ellen szólt, mely visszaható az országos szinten kiegyenlítendő oktatási színvonalat biztosító anyagi teher is. A hiányosan felszerelt felekezeti iskolák, az alacsony fizetéssel rendelkező tanítók, a pótlólagos adminisztráció megszervezése, a tankönyvkiadás ... mind egy ilyen lépés ellen szóltak. De a pedagógusok túlnyomó többsége sem volt igazán híve az államosításnak. Az egyházak ragaszkodtak iskoláikhoz, intézményeikhez. Az elhivatottságáról híres tanítóság révén meg tudtak felelni a növekvő feladatoknak, jóllehet az állami iskolákkal szemben általában rosszabbul voltak felszerelve a felekezeti iskolák.

Klebelsberg az 1926. évi VII. t.c., a népiskola-építési program előterjesztésekor ragaszkodott is ahhoz, hogy a többnyire állami pénzekből létesített iskolák nagyobbik részét az egyházak tartásuk fenn, még akkor is, ha az számukra nehézségeket jelentenek. A korabeli gazdasági helyzetben ugyanis az mutatkozott ésszerűnek, ha az oktatás pénzügyi terheit az állam megosztja az egyházakkal. A kultuszminisztérium csupán segélyekkel járul hozzá az iskolák fenntartásához és működtetéséhez. Az 1926/27. évi VKM költségvetésben a népoktatásra 8,3 millió, vallási célok támogatására pedig 4,6 millió pengő szerepelt. Ez utóbbi elsősorban a katolikus egyház, illetőleg intézményeinek segélyezését szolgálta.

40 BCT, 624-625.

41 Tőkéczi László 1986 Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kunó nézetében. *Magyar Pedagógia*, 1:69-78; T. Kiss Tamás 1988 Az 1920-as évek kultuszminisztériumának a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatáról. *Népművelés*, 8:23-23; Nagy Péter Tibor 1993 „Oktatásállamosítás” a harmincas években. *Világosság*, 6:26.

A statisztikák szerint a korabeli alsószintű oktatás túlnyomórészt az egyházak, ezen belül is a katolikusok kezelésében volt. Az 1920/21, valamint az 1922/23-as tanévekben átlagot véve a 6.351 elemi népiskola közül 1.005 volt állami, 673 községi, református 1.089, római katolikus felekezeti iskola 2.662. A katolikus egyházhoz 1930/31-ben 3.147 népiskola, 124 középfokú és 13 felsőfokú oktatási intézmény tartozott.

A középfokú oktatás esetében más volt a helyzet. Az erős hagyományok, alapítványok és ösztöndíjak, a magyar társadalom presztízs- és munkamegosztási szerkezete következtében az egyházak nagyobb figyelmet fordítottak iskoláikra. Viszont alig működött felekezeti reáliskola és a középfokú szakoktatásból pedig teljesen hiányoztak az egyházak. A polgári leányiskolák között akadtak felekezeti „színezetűek”. Ez intézményekben az egyházak, elsősorban a katolikus, a tantervben szereplő vallás-erkölcsi nevelés révén és a diákegyesületeken keresztül voltak jelen.

Sajátos helyzet alakult ki a felsőoktatásban. Klebelsberg a három vidéki (Debrecen, Pécs, Szeged) egyetemnek más és más vallási színezetet szánt. „A debreceni egyetem három fakultása – ha nem is jogilag, de történetileg – folytatása a debreceni őrségi református főiskola hittudományi, jogi és bölcsészeti akadémiájának. Az állam ott voltaképpen csak egy fakultást kreált, az orvosit. A magyar kálvinizmus, különösen tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. És éppen ezért, aki hozzá akarna nyúlni a debreceni egyetemhez, annak nemcsak Debrecennel, a százezres népességű várossal gyűlnék meg a baja, hanem tiszántúli református egyházkerülettel és a magyar kálvinizmussal is – fejtegette Klebelsberg. Majd így folytatta: „A történelmi előzményekből és a környezet hatásából is folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény, mégis erősen protestáns színezete van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen, és mindjárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot. De amint Pécsnek nem volt szerencséje saját országrészének, a Dunántúlnak támogatásában, azonképpen a magyar katolicizmus sem tudott egészen odaállni az Erzsébet-egyetem mellé, amelyhez az evangélikus hittudományi kart is hozzá csatoltak”.⁴² Az evangélikus „színezetet” kapó

42 Klebelsberg Kuno 1929 *Küzdelmek könyve*. Budapest, az Athenaeum Kiadása, 304.

Pécs helyett, Klebelsberg Szegedet ítélte „katolikus színezetű”-nek.⁴³ A debreceni, a pécsi és a szegedi universitások Klebelsberg elgondolása szerint kultúrtartományi központok szerepét is betöltötték volna.⁴⁴ A kultuszminiszter decentralizációt szolgáló terve azt a célt tűzte ki, hogy ezekkel a felsőoktatási centrumokkal ellensúlyozza a „túlengő fővárost”, mint a kulturális értékeket „termelő és terjesztő üzemek”⁴⁵ segítségével pedig elősegítse a vidék fejlesztését.

A VKM és az egyházak közti szoros együttműködés másik jelentős, ugyanakkor sajátos területét a művészetek világa jelentette.

Klebelsberg a műemlékvédelmet elsősorban az egyházak feladatának tekintette. Az egyházművészeti kiállítás megnyitóbeszédében hangsúlyozta is, hogy „valamennyi templom, patinás oktatási intézmény és számos képzőművészeti alkotás egyházi megrendelésre jött létre. Az állam ugyan igyekszik minden tőle telhetőt megtenni a kulturális értékek védelméért, de... „korlátolt anyagi erővel sajnos csak kisebb arányú művészet politikát fejthet ki”.⁴⁶

Klebelsberg nem fogalmazta meg művészetpolitikáját. A pártjának nemzetgyűlési képviselői ezért többször is szóvá tették, hogy követelje meg a művészektől a 19. század végi konzervatív realisztikus irányzatok folytatását. Klebelsberg válaszaiban történeti tanulságokra hivatkozott. Arra figyelmeztetett, hogy az „ilyen természetű kísérleteket nem kísérte a remélt siker”. Mindenkit óva intett attól, hogy *a kereszténységre hivatkozva olyan művészi tendenciákat erőltessen, amelyhez a kereszténységnek semmi köze nincs, vagy olyan realisztikus irányzatokhoz ragaszkodjon, mint a 19. század végi.* Szinte minden alkalommal hangsúlyozta, hogy *a magyar nemzet európai mivolta éppen abban van, hogy minden európai eszmeáramlat eljutott az országba!*⁴⁷ Klebelsberg azonban nem titkolta ízlésvilágát – „szeretem a kissé régies képeket és szeretem a régies formákat...” –,⁴⁸ nem kedvelte az avantgarde festészetet, mert „...nem vagy nehezen lehet nemzeti gondolatot ben-

nük kifejezni...”⁴⁹ Önmagának feltett kérdésre: „Mi az, amire az államnak ügyelnie kell?” – azt válaszolta, hogy két szempontot kell figyelembe venni. „Az egyik az, hogy mind a két irányzat képviselve legyen: úgy a konzervatív, mind a haladó irányzat... a másik szempont, amelyre igazán ügyelni kell, az, hogy minden irányzattól az igazán tehetséges embereket kell kiválasztani. Lehet bármilyen az egyéni felfogása valakinek Csókról vagy Vaszaryról, de hogy Csók és Vaszary a maguk irányában jó művészek, azt senki kétségbe nem vonhatja...”⁵⁰ – mondta.

A Mátyás-kori reneszánsz világához vonzódo kultuszminiszter „személyes ügynek tekintette a művészeti élet mecenatúráját”. A VKM 1929–30. évi előirányzatának általános indoklásában a következőket mondta: „...itthon a súlyosabbá vált közgazdasági helyzet művészeink megélhetését veszélyezteti, mert a hősi emlékek lassanként elkészülnek, művészi síremlékek emelésére csak csekély számú gazdag család képes, és tárlatok alkalmával mutatkozó képvásárlások száma is elégtelen. Kell tehát, hogy az állam az eddiginél jelentékenyebb mértékben lépjen fel, mint megrendelő és vásárló”.⁵¹

Az első világháborús emlékművek – állami és helyi erőforrásokból is történő – állítása az 1920-as években még viszonylag jelentős megrendelésekhez juttatott számos köztéri szobrászt. Az ország valamennyi városának főterén és számos községben felállított emlékművek a több százezer magyar honvédnek állítottak kegyelettel emléket. A szobrok túlnyomó többsége azonban zömmel alacsony művészi színvonalon kivitelezett, jellegzetes hangvételi jelenetekben idealizáltak a hősiességet, harciasan ágáló, gránátot dobó, rohamozó, sebesülten lehanyatló, esetleg haldokló katonafigurákat ábrázoltak. A magyar konzervív közhangulat nem engedte meg, hogy stilizáltabb, a valóságtól elvonatkoztatottabb emlékművek kerüljenek a nyilvános terekre, épületek falaira. Az évtized végére a hősi emlékművek állítása kezdett alábbhagyni. Az arisztokrácia és a polgárság művészetpártoló ténykedése továbbra is erősen korlátozott maradt. Klebelsberg ezért állami eszközökhöz nyúlt. Korántsem a teljeség igényével! Miniszterként 1923-ban restauráltatta az Ybl Miklós tervei alapján épült ferencvárosi Bakáts-téri templom üvegablakait és freskóit. 1926-

43 Mészáros István 1995 Klebelsberg Kuno, az iskolareformer. *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete.* Szeged. (Szerk.: Zombori István) 126.

44 BCT, 380-383, 384-385, 558, 560.

45 BCT, 380-383.

46 BCT, 292-294.

47 BCT, 400; T. Kiss Tamás 1985 Jegyzetek Klebelsberg művészetpolitikájáról I-II. *Népművelés*, 1985. december, 32-33. p. és 1986. január, 26-27.

48 Klebelsberg Kuno: A nemzeti gondolat a művészetben. *Nemzeti Újság*, 1928. november. 18.

49 *Nemzeti Újság*, 1928. november 18.

50 BCT, 401.

51 *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932).* Budapest, Európa Könyvkiadó. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc. 514.

ban hozzájárult az esztergomi katolikus művészeti gyűjtemény gyarapításához. Megvásárolta *San Marco* hercegnő (*Nagyszentmiklósi Nábó Mileva*) hagyatékát. A szegedi *Fogadalmi templom* számára elkészítette kora egyik legnagyobb orgonáját. A VKM számos egyházi intézmény, elsősorban templomok restaurálásához járult hozzá. Többek között anyagilag is segítette az egri minorita, az ócsai református templom, a budavári Szent-Domokos torony, vagy a szegedi Dömötör-kápolna restaurálását. A budapesti egyetemi templom felújítását az egyetemi alpból fedezte. Restaurálásra kerültek a freskók és a faragások. A budapesti egyetemen megszervezte a keresztény archeológia és művészettörténet tanszékét, hogy a szemináriumi oktatásban is kellő teret kapjon az egyházművészeti képzés. Felkérésére *Vaszary János* elkészítette a Tihanyi Élettani Intézet, *Dudits Andor* és *Kisfaludy-Stróbl Zsigmond* pedig az Országos Levéltár belső tereinek díszítését. Klebelsberg festményeket rendelt a pécsi és a debreceni egyetem számára. Felkérésére *Patzó Pál* szobrászművész alkothatta meg a debreceni egyetem szülészeti és nőgyógyászati klinikája számára *Kézmárszky Tivadar* és *Semmelweis Ignác* mellszobrát. Szobor pályázatot írt ki Jókai Mór síremlékének elkészítésére. Kezdeményezte a visegrádi Salomontorony konzerválását és a fellegvár kaputornyának helyreállítását.

Klebelsberg különösen kiemelt figyelmet fordított szeretett városára. Megvásárolta és Szegednek ajándékozta *Pásztor János* két szobrát (Romboló Tisza, Élterő Tisza) a Szent György szobor és a bautzeni Mátyás-emplék mű másolatát. Az Izabella Háziipar munkaközösségétől (*Izabella hercegnő* volt a fővédnök) megrendelte a szegedi Fogadalmi templom számára a püspöki miseruhákat, az egyetemeknek pedig ünnepi alkalmakra hímzett asztalterítőket. 1929-ben Stróbl Alajos özvegyétől megvásárolt 12 mellszobrot, és arra utasította *Rerrich Béla* építész, hogy azokat helyezze el az intenciói által tervezett és felépült Dóm tér árkádjai alatt. A további vásárlások eredményeként 1930-ban még 45 alkotást helyeztek el az árkádok alá.

Miniszterként jelentős összegeket fordított a külföldön megrendezett kiállításokra. Rugalmasan igazodva a kifogásokhoz, minisztersége idején 26 képzőművészeti és több házipari (népművészeti) kiállítás került megrendezésre, melyek jelentős anyagi kiadásokkal jártak. Velencében az olasz kormány által biztosított telken „egy magyaros jellegű épületet” is emelt, hogy a magyar kultúra alkotásait időről-időre ott bemutathassa. „... Olaszországban válto-

kozva, egyik évben Velencében, másik évben Milánó mellett Monzában – rendeznek – iparművészeti kiállítást, Innen természetesen nem maradhatunk el, de elmentünk Varsóba, Pózenbe, Krakkóba... Elmentünk Brüsszelbe, Londonba..., Rómába. A közeljövőben pedig el kell mennünk Stockholmba és Barcelonába, de mindezt 140.000 pengőnek egy részéből megcsinálni nem lehet” – írja a Pesti Napló 1928. július 29-ei számában.

Az 1928/29-es budgetben művészeti célokra összesen 4.743.000 pengő állt a VKM rendelkezésére, amelyből a négy művészeti iskola – képzőművészeti, zeneművészeti, színművészeti és iparművészeti – 1.147.000 pengőt kapott. Az állami színházaknak 3.045 000 pengő jutott, amelyhez az Operaház zenekarának 50.000 pengő támogatás járult. A személyi járandóságokra 276.000 pengő szerepelt a költségvetésben. A művészetek támogatására összesen 276.000 pengője maradt a VKM-nek.⁵²

Ösztöndíjrendszer nemzetközi és hazai anyagi forrásairól

Klebelsberg a *nyugati hazai kormányok és alapítványok által nyújtott segélyek, valamint a magyar állami támogatások felhasználásával újrászervezte az ösztöndíjrendszert.*

Nyugati kormányok segélyei

A Nemzetgyűlésben tartott felszólalásaiban és beszédeiben gyakorta fejezte ki köszönetét valamelyik nyugati kormánynak. „...hálával kell megemlékezni a francia kormányról is, amely 10 magyar főiskolást nevelt a francia főiskolákon. Legutóbb pedig az olasz kormány bocsátott rendelkezésünkre négy ösztöndíjas helyet...”⁵³

Klebelsberg fontosnak tartotta, hogy a nyugati országok kormányaitól kapott ösztöndíjak felhasználásáról rendszeresen tájékoztassa a képviselőket. 1925. november 25-én, a közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor tartott felszólalásában részletesen be is számolt arról, hogy „Az 1921/22. tanévben 9, az 1922/23. tanévben 8 magyar ifjú ment külföldre, akkor még csak a francia kormány ösztöndíjával. A következő tanévben már 20-ra, 1924/25-ben 66-ra, 1925/26-ban, vagyis a jelen tanévben már 105-re emelkedett a szám, úgyhogy

52 Klebelsberg Kuno: A magyar művészet, mint nemzeti erőforrás. *Pesti Napló*, 1928. július 29.

53 BCT, 398.

eddig összesen 208 magyar ösztöndíjas látogatta a külföldi főiskolákat... Jogász volt a külföldi egyetemeken tanuló ösztöndíjas ifjak közül 20, orvos 31, történelmi szakkal foglalkozó 32..., filozófiát hallgató 3, geográfus 1, esztétikus 2, klasszikus filológus 3, művészettörténész 4, orientalista 2, fizikus 3, biológus 3, csillagász 2, kémikus 4, botanikus 1, geológus 1, bibliográfus 3, matematikus 3, zenész 1, szobrász 1, iparművész 1, közgazdász 8, mérnök 5...”⁵⁴

1926. május 11-én a kultusztárca költségvetésének betérjesztésekor arról informálta a képviselőket, hogy „...Angliában a múlt évi 12 ösztöndíjossal szemben 15 ösztöndíjasunk lesz. Itt köszönetet kell mondanom az oxfordi egyetemnek, ahol a magyar hallgatókat rendkívül rokonszenvvel fogadták, továbbá az aberdeni protestáns egyetemnek, ahol szokatlan melegséggel karolták fel azokat a református tanárjelölteket, akik a protestáns egyházak által fenntartott középiskolákban fogják tanítani az angol nyelvet és irodalmat. Úgyszintén a westminsteri katolikus érsek közbenjárására sikerült elérni, hogy a cambridgei St. Edmund Houseban a katolikus szerzetes rendek leendő professzorait fogadják be, hogy ott belőlük a szerzetesrendi középiskolák angol nyelv és irodalomszakos tanárai képeztesenek”⁵⁵

Rockefeller Alapítvány

Klebsberg kitüntetett figyelmet fordított a Rockefeller Alapítványra. „A Rockefeller-alapítvány képviseletében mister Ross felkeresett és az ösztöndíjak egész sorát adta a Rockefeller-Foundation, amelyekből magyar tudósok nemcsak Amerikában, hanem az ő széles felfogásuknál fogva bármely iskolába vagy tudományos intézetbe mehetnek, ahol tovább képezhetik magukat...”⁵⁶

Az amerikai egyetemek ösztöndíjas helyei a háború utáni években többnyire a „kis-entente” országoknak jutottak. Magyar fiatal először 1924-ben kapott ösztöndíjat a Bryn Mawr College intézménytől. A következő évben az Institute of International Education segítségével – személyenként 800-1000 dollár értékben – a poughkeepsie-i Vesser, bostoni Radcliffe, northhamptoni Smith, Mount Holyoke Vellesley, és a newyorki Teacher’s College-ekben már többen folytathattak tanulmányokat. *Az ösztöndíjasok útiköltségeit Amerikába és vissza a VKM*

54 BCT, 552.
55 BCT, 573.
56 BCT, 527.

mellett az amerikai magyarok társadalmi mozgalmát segítette fedezni.

„A Rockefeller Foundation-nál az egyik vezető férfiú, Mr. Rose, kivel hosszasan tárgyaltam, nagy megértést mutat törekvéseink iránt. Ebben a pillanatban hat fiatal matematikus, kémikus, fizikus és biológus dolgozik Rockefeller-ösztöndíjjal külföldön és e fiatal magyar tudósok úgy beváltak, hogy a vezetőség az alapítványokat a jövő évre már tízre emeli fel. Elő tudtam teremteni a fedezetet arra is, hogy az ez év őszén már tíz magyar ifjú megy a cambridgei, oxfordi, aberdeni egyetemre” – írja a Pesti Napló 1925. április 12-ei számában.⁵⁷

Palló Gábor szerint „A Rockefeller Alapítványnak semmi köze nem volt a Horthy-kormányzat politikájához, sem ennek eszméihez, a kultúrfejlényhez és hasonlókhöz. A jobboldali kultuszminiszter azonban megértette, hogy a segítséget onnan kell elfogadni, ahonnan jön, kivált, hogy ez nem kötődött semmilyen politikai, világnézeti feltételhez, csupán az alapítvány saját céljaihoz. A kulturális kormányzat jóllehet konzervatív eszméket vallott, céljai megvalósítása érdekében mindent megtett még a kozmopolita civiltársadalom felől érkező segítség megszerzéséért is”⁵⁸. Klebsberg szakmai céljait és törekvéseit övező belpolitikai támogatottság mögött a Bethlen-kormány külpolitikai érdekei húzódtak meg. Az amerikai és a nyugati országok egyetemlein tanuló magyar fiatalok „a kulturális diplomácia friss erőiként” jöhettek számításba.⁵⁹

Klebsberg és a Rockefeller Alapítvány közti jó kapcsolatra példa az a levél, melyet, már nem miniszterként, 1932. június 6-án írt az Alap kuratóriumának. A kormányzati támogatás jelentős csökkentése miatt segítséget kért a *Természettudományi Nemzeti Alap* számára és az *ösztöndíjak* fedezéséhez. A levelében írta, hogy „Az állam az 1929/30. évi költségvetésből 150 000 Pengőt bocsátott az alap számára, melyet a [Természettudományi Nemzeti] Tanács kezel. Az 1932/33. évi költségvetésben ez az összeg azonban 30 000 Pengőre apadt. A csökkenés itt 120 000 Pengő, vagyis 80%. E rovat drasztikus csökkentése valóban bénító hatású, és ezért merészelnék a Rockefeller

57 BCT, 640.

58 Palló Gábor 1997 *Tudomány és civil társadalom. A Rockefeller-alapítvány Közép- és Kelet Európában a két világháború között. Magyar Tudomány*, 2:237.

59 Pritz Pál 1995 *Magyar diplomácia a két világháború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 257-259.

Alapítványt arra kéri, segítse ezt a hiányt fedezni egy 200 000 pengőnyi összeg adományozásával. Ebben az esetben ugyanis a Természettudományi Nemzeti Tanács képes lesz arra, hogy eredeti hivatásának teljesítésén túl az egyetemeket ellássa... berendezésekkel is, amelyek szükségesek a kutató-sokhoz...”.⁶⁰ Klebelsberg arra kérte az alapítványt, hogy az ösztöndíjak 73,5%-os csökkentése miatt, segítsen „a felnövekvő tudósnemzedéken... és a magyar tudományon... az 1932/33-as kritikus költségvetési évben ...”. Az Ösztöndíjtanács számára 360. 000 Pengőt kért, lehetőleg egy párizsi bankban, letétben elhelyezett dollárban, mert a kormány korlátozta a devizaforgalmat.⁶¹

A levél megfogalmazásában néhány figyelemre méltó gondolat felfedezhető fel, amely jól jellemezi Klebelsberg stratégiáját és taktikáját. A – mai szóhasználatnál civil szerveződésű – Rockefeller Alapítványtól segítséget kérő, már nem kultuszminiszter (ha úgy tetszik, állampolgár) Klebelsberg kiemelten hangsúlyozta, hogy az *autonóm szerveződésű* Természettudományos Nemzeti Alap és Tanács, valamint az Ösztöndíjtanács számára kéri a támogatást. Az utóbbi esetében az sem került el a figyelmét, hogy – igazodva az alapítvány alapvető célkitűzéséhez – nevesítse a segély fő rendeltetését: a támogatásra az orvostudomány és orvosképzés fejlesztése miatt van szükség. *Palló Gábor*, a Rockefeller-tevékenység leglátványosabb részvállalását a magyar tudományos szakemberképzésben – különösen az 1920-as években – a magyar egyetemi hallgatóknak adott külföldi és hazai ösztöndíjakban látta.

Smith Jeremiah Alapítvány

A hazai tudományos szakemberképzés fejlesztésében viszonylag jelentős helyet foglalt el egy másik „nyugati alapítású” szervezet is, a Smith Jeremiah Alapítvány. A Nemzetek Szövetsége által Magyarország szanálásának ellenőrzésére kiküldött főbiztos, *Smith Jeremiah*, amerikai állampolgár, a Magyarország részéről a neki megállapított tiszteletdíjat nem vette fel. A magyar kormány ezért távozásakor, érdemeit megörökítendő, a megmaradt 3,5 milliárd koronát a Magyar Nemzeti Bank részvényeibe fektette. A hozadékból alapítványt hozott létre. A kamatokból a budapesti József Műegyetemet végzett technikusok ösztöndíjban részesülhettek, így az Egyesült Államokban

folytathatták tanulmányaikat.⁶² Az alapítvány elnöke *Domanovszky Sándor* volt. Az ösztöndíjak az 1927/28. tanévtől kezdve kerültek kiosztásra. Az ösztöndíjasok számát és az összeget az alapítványi jövedelem arányában évről évre a kultuszminiszter állapította meg.

Nemzeti Közművelődési Alapítvány

Klebelsberg a külföldi ösztöndíjak mellett figyelmet fordított a belföldi ösztöndíjakhoz szükséges anyagi feltételek megteremtésére is. Jelentős sikert „könyvelhetett el”, amikor *Károlyi Mihály* elkobzott vagyonának nagy részét sikerült a tárcája számára megszerezni és létrehozni a *Nemzeti Közművelődési Alapítványt*. A tárca költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én tartott felszólalásában, az elkobzott vagyonból tárcáját illető rész jogosságát a következőkkel indokolta. „Ma, amikor annyira szükség van az ösztöndíjakra – a középosztály tökéletes anyagi leromlása következtében – mint soha máskor, eljutottunk odáig, hogy nincs komoly ösztöndíjunk és a legnagyobb ösztöndíjat sem érdemes felvenni, mert az okmányok és a nyugtáblevegek jóformán többet tesznek ki, mint magának az ösztöndíjnak összege... ez parancsoló kötelességgé tette a kormány számára, hogy komoly és nagy lépést tegyen ösztöndíj-ügyünk rekonstrukciójára. E téren az első nagy lépés volt a nemzeti közművelődési alapítványról szóló javaslatom beterjesztése, amelyet *Károlyi Mihály* elkobzott vagyonának az államra eső részére alapítottuk. Ebben az osztó igazság is érvényesül, mert *Károlyi Mihály* mesterkedései nélkül nemzeti katasztrófánk oly nagy mérvet sohasem tudott volna ölteni, mint amelyet öltött és ennek a nemzeti katasztrófának első és legnagyobb áldozata a magyar középosztály, a magyar intelligencia. Az osztó igazságnak teszünk tehát eleget akkor, amikor éppen annak az embernek a vagyonát, aki ezt a katasztrófát a maga tehetségtelenségével, a tehetségét meghaladó ambíciójával és a maga mesterkedésével előidézte, használjuk fel arra, hogy a magyar középosztály érdekében mentsük a menthetőt”.⁶³

60 A Klebelsberg-levél. A Rockefeller Alapítványnak, 1932. jún. 6-án. *Természet Világa*, 1989. 9. sz. 390.

61 A Klebelsberg-levél, u.o., 391.

62 *A magyar tudománypolitika alapvetése, Budapest.* A Magyar Tudományos Akadémia és Intézmények Országos Szövetsége, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. (Szerk.: Magyar Zoltán) 468.

63 BCT, 544, 545.

Országos Természettudományi Alap – Széchenyi István Tudományos Társaság

Klebelsberg Kuno a „kormányzati merevség oldása” miatt, a természettudományok támogatása érdekében 1926-ban létrehozta a „félleg nem kormányzati szervezetet”, az *Országos Természettudományi Alapot*. Az Alap kezdővagyonra az az 1.000.000 aranykorona volt, amelyet *Smith Jeremiás* népszövetségi főbiztos hozzájárulásával Klebelsberg az 1925. évi XXIII. tc.-ben kapott felhatalmazás alapján a hasznos beruházásokra engedélyezett összegből a célra kapott. Segítségével rendbe hozta a laboratóriumokat, tudományos felszereléseket vásárolt. A törvény útján biztosította az Alap folyamatos anyagi kondicionálását. A kormányzati támogatás mellett számított a törvényhatóságok, egyesületek, intézetek és egyéb adományozók, mecénások áldozatkészségére is. Az *Országos Természettudományi Alap* 1925–26-ban egymillió 160 ezer pengővel támogatta az egyetemek és intézmények laboratóriumi felszereléseinek kiegészítését és korszerűsítését. Az Alap az 1929/30. költségvetési évben 150 000 pengővel gazdálkodott. Évente általában 18-20 kutató munkáját segítette különböző nagyságrendű összegekkel. Az Alap pénzügyeinek kezelését az 1930. évi VI. t.c., értelmében a *Természettudományi Nemzeti Tanács* végezte, amelynek Klebelsberg nagyjából azt a szerepet szánta, amit Németországban a *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* látott el.

A tanácsot, amely 80 tagból állt, többségében egyetemi professorok, az MTA, a tárcák, valamint az ösztöndíjtanácsok képviselői alkották. Az elnöki teendőket Ilosvay Lajos halálát követően *Tangl Károly*, majd *Zimmermann Ágoston* látta el. Az operatív munkát a tanács ügyvezető igazgatója, *Tangl Károly*, 1936-tól *Mauritz Béla* végezte, egészen 1945-ig, a tanács megszűnéséig. Az elnökség munkáját 12 tagú intézőbizottság segítette, olyan tudósokkal, mint *Szent-Györgyi Albert*, *Szily Kálmán* és *Teleki Pál*. A kérvényeket a tudományáganként alakított szakbizottságok bíralták el, és ők tettek javaslatot a támogatásokra. Az éves támogatásból elsősorban az orvostudományok kutatói (45%) részesültek, ami összefüggött azzal, hogy a határtudományok (biokémia, radiológia, gyógyszervegytan stb.) kutatását is ide sorolták. Az *Országos Természettudományi Alapból* 1926 és 1944 között a természettudományos kutatások összesen másfélmillió pengőt meghaladó támogatásban részesültek, melynek közel 15%-a a kémiai tudományok fejlődését szolgálta.

Klebelsberg a tudományos élet fejlesztése érdekében, 1927-ben személyes tekintélye és kapcsolatai révén megszervezte a *Széchenyi István Tudományos Társaságot* is azzal a céllal, hogy a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és pénzügy világ képviselőit kapcsolatba hozza a természettudomány kutatóival és a tudományos intézetekkel, hogy segítse a kutatások finanszírozását. A minta a német *Kaiser Wilhelm-Gesellschaft* volt. A társaság élén regnált elnökök *Popovics Sándor* és *Ilosvay Lajos*, a főtítkár *Schimanek Emil* volt. A szenátusnak 70 választott és 10 meghívott tagja volt. Az operatív döntéseket a szűk körű ügyvezető bizottság hozta meg. A társaság állami segítségben nem részesült, olyan kutatásokat finanszírozott, amelyek viszonylag gyorsan megtérülő gyakorlati eredményekhez vezettek. Ilyen volt például a barnaszénkészletek jobb és hatékonyabb felhasználásával foglalkozó program.

Amíg a *Természettudományi Nemzeti Tanács* a törvényben előírt módon elsősorban a közpénzek, főleg kormányzati hozzájárulást használt fel, addig a *Széchenyi István Tudományos Társaság* szabad, a kultuszminisztertől is független egyesülés volt, amely kutatási célokra a gazdaságilag érdekeltektől gyűjtött hozzájárulást. A két szervezet között kialakított munkamegosztás szerint a Társaság azokat a kutatásokat segítette, melyek gyakorlati eredményekhez vezettek, a Tanács viszont az alapkutatásokhoz nyújtott támogatást. Az Alap és a társaság 1927 és 1944 között több millió pengővel segítette a természettudományi kutatásokat.

A kultúrára fordított pénz

A klebelsbergi modellt és a miniszter módszereit számos kritika érte. A „*Gróf-ot*” a politikai ellenzék és saját pártjának képviselői azzal vádolták, hogy „pazarolja az állam pénzét”, „túlköltekezik”, „nagyzási hóbortban szenved”. Egyéb területeken történt mulasztást is gyakorta írták a számlájára, olyan indoklással, hogy „mások elől elszedte a pénzt”. „A szünni nem akaró propaganda hatása alatt Klebelsberg úgy élt az egyszerűbb fantáziákban, mint aki a pénzt már az ősforrásnál, talán még a bankjegynyomdában, vagy legalább a pénzügyminisztérium kapujában lefoglalta s mire a kevésbé élelmes kollégák megjelentek, hogy alkotásaikra fedezetet biztosítsanak, a pénzmagnak már csak hűlt helye volt”.⁶⁴ A támadások különösen felerősödtek a gazdasági világválság időszakában. Voltak, akik egyenesen azzal vádolták, hogy „ablakon dobálta ki az országot

pénzét, ezért, csak ezért és nem másért...” került az ország katasztrófális helyzetbe.⁶⁵

Huszt József, Klebelsberg életrajzírója: „A kiigyezés korában az állami kiadásokból a kultusztárca számára eleinte szégyenletesen kis összeg esett. Akkor egyébként még nem is alakult ki teljességében az állam kulturális kötelezettségeire vonatkozó közfel-fogás. 1868-ban e kiadások alatta maradnak az 1%-nak. Hosszas ingadozás után, ami nagyjában mégis előretörést jelent, 1890 táján elértük a 2%-ot, 1911-ben már 5% körül jártunk, ami a háború éveiben ismét alászett 2%-ra. Klebelsberg miniszterségének első évében elérték a 4.54%-ot. Ettől kezdve, főleg Klebelsberg érdeméből, állandó növekedést találunk. 1926/27-ben pl. a kultusztárca kiadásai elérték a 9.30%-ot. Ugyanebben az évben a csonka ország kulturális kiadásai a történeti ország 1913.-i hasonló kiadásainak 81.23%-ára rúgtak! Rendelkezésünkre állnak a konszolidációs korszakban az ún. beruházási összegekből költött tételekre vonatkozó hiteles adatok is. Eszerint a tanyai iskolákra ment 43.3 millió P, egyéb kulturális beruházásokra 75.9 millió. Ez utóbbi összegből azonban csak egy rész, illetve [illette] a kultusztárca, mert kb. 20 millió a mezőgazdasági és ipari szakoktatás intézményeinek jutott. Egyébként a felsőoktatásra, egyetemekre, klinikákra juttatott 22.4 millió, a főiskolákra, internátusokra, ösztöndíjakra 6 millió, a középfokú oktatásra 8.1 millió, a tudományos intézetek létesítésére és fejlesztésére pedig 6.2 millió. Az utóbbi összegek nagyobb része, összesen 4.5 millió a természettudományi kutató intézeteknek jutott”.⁶⁶

Klebelsbergert is foglalkoztatta a pazarlás problémája. A veszélyesnek tartotta, „...hogyan minálunk az utód rendszerint nem folytatja elődjének megkezdett munkáját, annak irányával rendszerint szakít, művét nem egyszer lerombolni igyekszik. Azért marad a politikai életben annyi reformtorzó, az irodalmi és tudományos téren pedig annyi megkezdett, de be nem fejezett sorozatos publikáció”.⁶⁷ A választások során egymást váltó kormányzó pártok miniszterei eltérő nézeteik miatt nem folytatják az előd megkezdett munkáját. „A magyar nemzet még túlságosan szegény ahhoz, hogy amit az egyik miniszter nagy költséggel felépít, azt a másik talán újítási vágyból vagy egyéb okokból lerombolja”.⁶⁸

65 Huszt 1942:325.

66 Huszt 1942:325, 326.

67 BCT, 63.

68 BCT, 520.

Az önkormányzatiság elvét valló kultuszminiszter úgy vélte, ha a kulturális életben sikerülne autonóm struktúrákat kialakítani, akkor azok megakadályoznák, ... hogy a kultúrpolitika a pártok váltakozása közben ide-oda cibáltassék”.⁶⁹

Összegzés

A rendszerváltást követő években felbátorodó kutatók zöme Klebelsberg Kuno kultuszminiszterségének időszakát – az 1920-as éveket – a hazai kulturális élet „reneszánszának”, személyét a korszak „Medicijének”, vagy/és a „kultúra Széchenyijének” tartja.

A miniszter kultúrpolitikájával foglalkozó publikációk túlnyomó többsége szívesen alkalmazza a „mennyiségi szemléletű” megközelítést. Ezért alig esik szó arról, hogy a kulturális élet különféle ágazataiban Klebelsberg milyen módon (módszerekkel) volt képes nagyszabású terveit, részben vagy egészben megvalósítani. Kevésbé feltárt, miként tudott jelentős összegeket megszerezni a kultúra fejlesztése-építése érdekében. Elsikkadni látszik szerepfelfogásának bemutatása, mely szerint a minisztériumi munkavégzés szolgálat, a miniszter pedig olyan „szolga”, akinek kötelessége a kulturális élethez szükséges anyagiak előteremtése és biztosítása. Szavaival: „A miniszteri munka az, hogy meggyőzzem a magyar közönséget arról, hogy ezekre az összegekre szükség van, a pénzügyminisztériumban nyomatékkal képviseljem ezeknek az összegeknek rendelkezésre bocsátását, a parlamentben pedig kieszközöljem a hitelek megszavazását”. E tanulmány arra a kérdésre keresi a válaszokat, hogy Klebelsberg miként és hogyan volt képes anyagi támogatásokat szerezni a kulturális élet fejlesztéséhez.

Abstract

The Klebelsbergian model of the burden sharing public burden in cultural life

Most of the scholars, who were encouraged during the years following the demise of socialism, consider Kuno Klebelsberg's time as cultural minister – the 1920s – as the “Renaissance” of the Hungarian cultural life and consider himself as the “Medici” of the era and/or the “Szécheny of culture”.

69 BCT, 220.

The vast majority of publications concerning the cultural policy of the minister willingly apply to quantitative approach. Therefore, little is said about what ways and methods managed to accomplish with all or part of his high profile plans in different areas of cultural life. It is also little-explored, how he could secure significant funds in the interest of developing and building the culture. *His view about his role seems to be overlooked, namely that ministerial a serving and the minister is such “servant” whose duty*

is to find and secure the necessary funds of cultural life. In his own words: “Ministerial work for me is about convincing the Hungarian public that these amounts are needed and to strongly represent the availability of these funds against the Ministry of Finance, and to procure the vote of the credits in the Parliament”. The paper seeks answers to the question how Klebelsberg was able to gain funds for the development of cultural life.

Az azonosíthatatlan szerző, alig észrevehető, efemer műve, percekig tartó létezésre, minimális tájváloztatással készült, az alkotótelep egyik gyalogútján (kb. 30x40 cm.)